

DOSLEJ NEZNANO PISMO ŽIGE ZOISA IZ LETA 1813 IN NJEGOV ODNOS DO FRANCOSKE VLADAVINE V ILIRSKIH PROVINCAH

JANEZ SUMRADA

Pri pregledovanju ohranjenih dokumentov iz fonda glavnega intendanta Ilirskih provinc — hrani jih vzorno urejen Arhiv SR Slovenije v Ljubljani¹ — naletimo na pismo sestavljeno v francoščini, ki ga je baron Žiga Zois (1747—1819) naslovil 22. maja 1813 na maršala Junota, vojvodo d'Abrantès, tedanjega generalnega guvernerja Ilirskih dežel. Po vsebini je pismo sicer vljudnostnega značaja, v njem se Zois zahvaljuje za visoko odličje viteza Legije časti (Légion d'honneur), katerega mu je podelil Napoleon, se pa ob njem odpira vprašanje o Zoisovem odnosu do francoskih oblasti na slovenskih tleh. Pismo objavljamo v celoti:²

»Monseigneur,

j'ai reçu la lettre, que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire en date 5 May courant d'Ottobatz, à la quelle étoit joint le brevet de chevalier de la légion d'honneur, que Sa Majesté l'Empereur et Roy a daigné m'accorder. Je n'ai pas besoin de vous dire, Monseigneur, à quel point je suis sensible à cette marque inattendue de la bonté de notre grand monarque. Je voudrais bien être dans le cas de mériter par quelque service un si grand bienfait et de concourir en quelque sorte à la gloire de la grande nation. La croix de la légion d'honneur acquerrera pour moi un nouveau prix en la recevant des mains d'un illustre général, qui la porte depuis si longtemps avec tant de gloire, et qui honore tout ce qui vient de lui.

Je prie Votre Excellence au retard involontaire de ma réponse et de mes très humbles remerciements. Un accès de goutte à la main m'a empêché jusqu'aujourd'hui de statifier à ce devoir, ainsi qu'à celui de remettre à Son Excellence le chancelier de la légion d'honneur l'autographe de mon serment et l'expression de mon dévouement. Je suis avec respect, Monseigneur, de Votre Excellence le très humble très obéissant serviteur

le Baron Sigismond Zois chevalier de la légion d'honneur

*Laybach, le May 1813.*³

Prek doslej objavljenih Zoisovih pisem⁴ lahko v splošnem sledimo njegovemu odnosu do Francozov od izbruha revolucije leta 1789 najprej. Ob koncu osemdesetih let 18. sto-

letja se še ni dobro polegel baronov nekajletni spor s podložniki njegovega gospostva Brdo pri Kranju, ki je dobil v letih 1781-83 značaj pravega kmečkega upora. Podložniki se namreč niso hoteli ukloniti Zoisovi zahtevi, naj po izteku kolektivne pogodbe o dnevni tlaki podpišejo nove, tokrat posamične in zanje precej neugodnejše sporazume z baronom.⁵ V tem sporu se je izkazal Zois za tipičnega predstavnika razreda fevdalcev svojega časa, enako nasprotnega prosvetljeno absolutistični državi kot kakršnimkoli družbenim spremembam v korist podložnikov.⁶ Ne bo nas torej začudilo, če so Zoisa prve novice o izbruhu francoske revolucije prestrašile. Predvideval je, da se utegne revolucionarno vrenje razširiti tudi v slovenske dežele, kar mu je nalagalo, naj zavzame do podložnikov popustljivejšo taktiko, ki bi jih ne spodbujala k skrajnostim, ob revoluciji pa bi se mu znala obrestovati.⁷ V tem smislu je obsojal početje državne oblasti, če je posegala po prisilnih ukrepih in izzivala med podložniki nejevoljo in ogorčenje.⁸

Leta 1809 je izbruhnila meseca aprila vojna med Napoleonovo Francijo in Avstrijo in se za slednjo končala katastrofalno. Še pred koncem maja so Francozi zavzeli Dunaj, Primorje, Koroško, del Štajerske in Kranjsko z Ljubljano. Ko je francoska vojska v začetku julija odločilno potolkla Avstrijce pri Wagramu, je morala avstrijska vlada takoj skleniti premirje v Znojmu, kjer je bilo določeno, da je ozemlje, ki so ga okupirali Francozi, začasno prepuščeno Napoleonu. Z mirovno pogodbo oktobra 1809 v Schönbrunnu pri Dunaju se je morala Avstrija odpovedati tretjini svojega ozemlja in je odstopila Franciji Gornjo Koroško, Kranjsko, Goriško, Trst, avstrijsko Istro in Hrvaško južno od Save. Napoleon je obenem te pokrajine združil z bivšo beneško Istro, Dalmacijo, Kotorom in Dubrovnikom v Ilirske province s sedežem v Ljubljani.⁹

Zois je, kakor priča njegov dnevnik,¹⁰ ki je za francosko osvojitve Ljubljane 1809 in prve tedne zasedbe prvovrsten zgodovinski vir, vojne dogodke spremljal z velikim zanimanjem. Iz dnevnika in sočasnih pisem je mogoče videti, da je sprejel zasedbene sile kot sovražnike¹¹ in »osvajalsko silo«.¹² Tako kot druge pripadnike njegovega razreda je namreč tudi Zoisa prežemala zavest o deželnem domoljubju, ki je bilo tesno povezano s pri-

padnostjo habsburškim dednim deželam. V tem pogledu je pomenljivo mnenje, ki si ga je baron zapisal po francosko v dnevnik po prvem obisku intendanta Farguesa: »Časten človek ne more zamenjati vere in gospodarja«. ¹³ Baronovemu domoljublju je zadala hud udarec sklenitev premirja v Znojmu; novica o tem je dosegla Ljubljano prvič — sicer še nejasno — 21. julija in je Zoisa precej vznemirila, ¹⁴ teden dni pozneje pa je prispel tudi kurir z natisnjenim besedilom premirja in deklaracijo grofa Sauraua, s čimer so bile črnoglede govornice povsem potrjene. »Naša nesreča je odločena«, zapiše Zois, ki je močno prizadet, tako da ponoči ne more spati. ¹⁵ Začela se je dolgotrajna duševna drama, ki jo je preživljal bolni baron še po sklenitvi miru v Schönbrunnu in ustanovitvi Ilirskih provinc; najbrž se je zato poslabšalo tudi njegovo telesno počutje. V znanem pismu prijatelju baronu Jožefu Kalasancu Erbergu pravi 14. aprila 1810 Zois sam naslednje: »O sovražnih nastopih, ki so me le malo prizadeli in o nato naslednjih kontribucijah, dobavah in nastanitvenih strcških, kar spravlja v zadrego samo moj trgovski položaj, ni vredno, da bi jemal Vašemu blagorodju samo sekundo časa s pripovedovanjem; toda kakšen vtis je napravilo name premirje in mir, bi želel, da bi mogel opisati, če bi bilo mogoče z besedami izraziti čustvo odtrganosti od očetnega rodu in od vseh nenadomestljivih razmer, ki so svete veri srca. Celih šest mesecev sem ležal bolan fizično in moralno«. Nekoliko si je opomogel šele ob novici o Napoleonovi poroki s Habsburžanko Marijo Luizo. Da pa je spomladi 1810 Zois še pričakoval, da bodo Francozi radikalno razrešili agrarno vprašanje, priča stavek: »Pred nami je odprava posestnih razmerij, kar pričakujejo vsi zemljiški lastniki s strahom«. ¹⁶

V navedenem pismu Erbergu omenja Zois gospodarske težave, ki mu jih je povzročila francoska zasedba in zanj nikakor niso bile nepomembne. Dasi je veljal v tem času za enega najbogatejših zemljiških gospodov in podjetnikov na Kranjskem, njegove denarne razmere v resnici niso bile ugodne, nekaj zaradi stalnega padanja konjunktura v fužinarstvu, deloma zaradi denarnih pravic sorodnikov; veliko sta ga stali tudi knjižnica in mineraloška zbirka. ¹⁷

Francoska okupacija in zatem ustanovitev Ilirskih provinc sta Zoisa tako kot nasploh prebivalstvo slovenskih in hrvaških dežel denarno izčrpali: Francozi so jim namreč naložili velika bremena, še hujše posledice pa je imela globoka gospodarska kriza v naših deželah pod Napoleonovo oblastjo. ¹⁸

Prihod Francozov je Zoisu povzročil do srede junija 1809 že blizu 6800 goldinarjev škode. ¹⁹ V začetku junija se je namreč nastnilo pri njem (v hiši na Bregu, ob današnji Zoisovi cesti, v fajančni delavnici v Gradišču, na vrtovih ob današnji Prešernovi cesti in na zemljišču pod Rožnikom) kar 27 oficirjev s spremstvom in čez 700 vojakov, seveda na Zoisove stroške! »Vsi hočejo postelje, žreti in lokati«, je razjarjeno zapisal Zois. ²⁰ Kasneje so pri njem bivali le še visoki oficirji s spremstvom. Zaradi prisilne nastanitve je prenehala z delom njegova delavnica fajanse, ²¹ francoski konjeniki pa so pod Rožnikom kradli baronovo seno ter pasli po njegovih travnikih in celo žitnih poljih; čeprav se je pritožil, ni nič zaleglo. ²²

Po sklenitvi premirja so francoske oblasti, ki so bile že dotlej dvakrat zahtevale plačilo hišne kontribucije, ²³ naložile Kranjski tako visoko vojno odškodnino, da jo po Zoisovem mnenju dežela ni bila zmožna plačati. ²⁴ Zoisu samemu so pri tem odmerili ogromno vsoto 124.000 goldinarjev, od česar bi moral takoj plačati osmino ali nad 15.500 goldinarjev, ne glede na to, da se je škoda ki jo je utrpel zaradi francoske zasedbe, do 11. avgusta povzpela prek 26.000 goldinarjev. ²⁵ Ni čudno, da je Valentin Vodnik pisal 12. septembra 1809 Kopitarju, »de bodo velga ozhéta na kant djali, zhe bo mogel vŕfe plazhat kar ſo mu perŕodili«. ²⁶ Zdi se tudi, da je Zois hotel plačati prvi obrok prisojene mu kontribucije. Svojemu prijatelju Černičju ²⁷ je svetoval, naj plača prvo osmino kontribucije in upa, da mu Francozi ostalih sedem osmin odpustijo, sicer mu tako kot ostalim posestnikom ne preostane drugega kot »beraška palica od lakote«. Toda Zois sam kljub grobemu pritisku zasedbenih oblasti — te so, da bi pospešile zbiranje kontribucijskega denarja, jemale ugledne ljudi za talce ²⁸ — do konca oktobra 1809, ko mu je začasna vlada na njegovo pritožbo z dne 21. septembra ²⁹ znižala kontribucijo na nekaj manj kot 50.000 goldinarjev, ni plačal v celoti niti prvotnega prvega obroka, ampak le blizu 14.000 goldinarjev. Oblasti so zahtevale, naj ostanek prvega obroka takoj poravna, vsoto, ki še manjka do celotne na novo odmerjene kontribucije pa v sedmih obrokih. ³⁰ Takšno ropanje in splošen gospodarski zastoj sta Zoisa do konca francoske dobe denarno uničila. ³¹

Leta 1811 se je mudil v Ilirskih provincah v skrivni misiji agent pariškega notranjega ministrstva Pellenc, nekdanji Mirabeaujev tajnik. V vrsti poročil, ki so ponekod tako pronicljiva, da se je zdel njihov avtor Paulu Pisaniju »eden najboljših tajnih agentov,

kar jih je Francija kdaj imela na tujem«,³² je med drugim popisal osebne lastnosti vodilnih francoskih funkcionarjev v Iliriji pa tudi uglednih domačinov. O Žigi Zoisu pravi Pellenc poleg drugega, da je »zelo naklonjen francoski vladi« in predlaga, naj mu Napoleon podeli križec Legije časti!³³

Kako uskladiti takšno Pellencovo mnenje o Zoisu, ki je pri francoskih oblasteh očitno obveljalo, z vsem, kar smo doslej povedali in kar kaže, da Zois v letih 1809 in 1810 do francoske vladavine ni bil prijateljsko razpoložen, ampak prav obratno? Najprej velja, da Zois javno svojega protifrancoskega stališča ni izražal in da nasprotovanja tudi ni pokazal v občevarju s svojimi uglednimi francoskimi obiskovalci, sicer bi ti ne prihajali vedno znova v njegovo hišo.³⁴ Čeprav je Zois gotovo odobral nekatere poteze francoske politike v Iliriji (npr. osvojenim deželam naklonjeno vladavino Zoisovega dobrega znanca, prvega generalnega guvernerja maršala Marmonta in s tem povezanim ugodnejšim položajem slovenskega jezika; obotavljanje in polovičarstvo, s katerim se je nova oblast lotila odprave fevdalizma in tako dejansko ščitila interese zemljiških gospodov³⁵) pa v nobenem primeru ni mogoče trditi, da bi bil postal iskren in prepričan frankofil. Njegovo zadržanje do Francozov je treba bržčas razlagati kot taktično prilagajanje in »realno politiko« ne pa kot izraz spremenjenega političnega prepričanja. Pri tem ne gre spregledati, da je bilo v velikem interesu francoskih oblasti, da si zagotovijo kakršnokoli, tudi navidezno podporo enega najuglednejših mož v Ilirskih provincih, s široko utrtimi mednarodnimi stiki v tedanji Evropi, tudi Franciji.

Najbrž je treba pri iskanju odgovora na vprašanje o motivih za podelitev križca Legije časti Zoisu izhajati prav iz interesov francoske politike. Ljubljanski škof Anton Kavčič,³⁶ senjski škof, Žiga Zois in nekateri drugi ilirski odličniki so postali vitezi Legije časti v za napoleonsko Francijo usodnih dneh po vojaški katastrofi v Rusiji in po sklenitvi rusko-pruske protifrancoske zveze. V Ilirskih provincih se je tedaj protifrancosko razpoloženje stopnjevalo in ponovno so se pojavile govorice o vrnitvi dežel Avstriji. Avstrijska politika se je v prvi polovici 1813 dejansko odločala, h kateri strani bo pristopila, po prvih uspehih Rusije in Prusije pa se jima je avgusta 1813 pridružila v vojni proti Franciji. Da je treba omenjene podelitve križcev Legije imeti v prvi vrsti za taktično potezo, s katero so želele oblasti vplivati na prebivalstvo, priča pismo,

ki ga je v tej zvezi poslal glavni intendant Ilirskih provinc grof Chabrol 20. maja 1813 generalnemu guvernerju. Chabrol svetuje Junotu, da je treba omenjenim podelitvam, posvetiti »publiciteto v največji možni meri« (le plus de publicité possible), »s čimer bomo zadržali pozornost prebivalstva teh pokrajin na ukrepah, ki jih sprejema Njegovo veličanstvo, da bi nagradilo s častnimi odličji osebe, katere priporočajo njihovi umski darovi in privrženost vladi«. Chabrol je tudi menil, naj o podelitvah piše vladin *Télégraphe Officiel*, kar je guverner z notico na dopisu odobril.³⁷

Kolikor vemo, baron Žiga Zois in ljubljanski škof Anton Kavčič velikemu kanclerju reda Legije časti nista poslala pisne zaprisege, ki je bila za člane reda običajna.³⁸ Ker obrazec prisege poznamo,³⁹ je več kot verjetno, da Zois s prisego ni odlašal toliko zaradi »napada protina v roki« kot je pisal Junotu, ampak prej iz načelnih političnih razlogov. Sama po sebi je bila prisega za Zoisa popolnoma nesprejemljiva: obljubiti bi moral, da bo služil francoskemu cesarstvu in ohranjanju celovitosti njegovega ozemlja, da bo branil cesarja, državne zakone in lastnino, ki so jo ti zakoni legalizirali, zlasti pa, da se bo »z vsemi sredstvi, ki jih narekujejo pravičnost, pamet in zakoni« boril proti obnovenitvi fevdalnega režima!

OPOMBE

1. Prim. Majda Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc 1809—1813, Ljubljana 1973. — 2. Ob tej priložnosti se zahvalim prof. Jožetu Mundi, ki mi je ljubeznivo pomagal ugotoviti, da to pismo doslej še ni bilo objavljeno. — 3. Arhiv SR Slovenije v Ljubljani (citiram: AS), Glavni intendant Ilirskih provinc (navajam: GI), fasc. 41, p. 954. — Ker Junota očitno ni bilo v Ljubljani, je Zoisovo pismo prejel glavni intendant grof Chabrol in ga 23. maja 1813 s spremnim pismom poslal naslovniku (prim. prav tam, p. 958). Predloga naše objave je torej prepis Zoisovega pisma, narejen za potrebe glavnega intendanta. V prevodu se pismo glasi: Monsinjur, dobil sem pismo, katerega mi je Vaša ekscelenca izvolila napisati 5. maja t.l. v Otočcu (na Hrvaškem, op. J.Š.) in mu je bila priložena diploma viteza Legije časti, ki mi jo je blagovolilo podeliti Njegovo veličanstvo cesar in kralj. Ni mi potrebno reči, monsijnor, do kakšne mere občutim ta nepričakovani znak dobrote našega velikega vladarja. Rad bi bil zaslužil tako veliko naklonjenost s kakšno uslugo in na kakšen način pripomogel k slavi velikega naroda (Francozov, op. J.Š.). Križec Legije časti dobiva zame novo vrednost, saj ga sprejemam iz rok odličnega generala, ki ga sam

nosi že tako dolgo s tolikšno slavo in je častno vse kar prihaja od njega. — Opravičujem se Vaši ekselenci zavoljo nehotene zamude, s katero odgovarjam in se ponižno zahvaljujem. Napad protina v roki mi je do danes preprečeval zadostiti tej dolžnosti in poslati Njegovi ekselenci kanclerju Legije časti svojeručno spisano prisego z izrazi moje vdanosti. Ostajam, monsinjor, Vaše ekselence ponižni in pokorni služabnik, baron Žiga Zoisa, vitez Legije časti. Ljubljana, 22. maja 1813. — 4. France Kidrič, Zoisova korespondenca 1808—1809, Ljubljana 1939 (navajam: ZK 1, z zadevno stranjo); isti, Zoisova korespondenca 1808—1809, Ljubljana 1941 (naprej: ZK 2); Jože Žontar, Neznana pisma Žige Zoisa, Kronika 2/1954, str. 188—191. — Žal doslej še niso izšla Zoisova pisma iz druge polovice leta 1810 in kasneje, kar je sicer Fr. Kidrič napovedal (gl. opombo v ZK 2, str. 180), saj bi bila za naš namen zelo pomembna. — 5. Jože Žontar, Upor podložnikov gospodstva Brda pri Kranju v letih 1781 do 1783, Kronika 4/1956, str. 24—29. — 6. J. Žontar, kot zgoraj, str. 29. — 7. Zoisovo pismo brdskemu upravniku Urbančiču z dne 30. avgusta 1789, J. Žontar, kot v op. 4, str. 190—191. — 8. Zoisovi pismi Urbančiču z dne 2. aprila in 14. julija 1790, J. Žontar, kot v op. 4, str. 191. — 9. Splošno o tem gl.: August Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, 4. Theil, Laibach 1876, str. 293 sl.; Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba, Celje 1928 sl., str. 44 sl.; Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 5, Ljubljana 1974, str. 162 sl.; Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 389 sl. — 10. Dnevnik je v celoti objavljen v ZK 2. — 11. ZK 2, passim. — 12. ZK 2, str. 82, Zoisovo pismo Černičju z dne 1. septembra 1809. — 13. ZK 2, str. 77, 18. avgusta 1809. — O Farguesu prim. August Dimitz, Die Correspondenz des Grafen Fargues, Intendanten von Oberkrain (1809—1810), MHVK 23/1868, str. 1—53. — 14. ZK 2, str. 58 — 15. ZK 2, str. 60—61, 27. julij 1809. Gl. še Zoisovo pismo Černičju, datirano isti dan, prav tam, str. 61—62. — 16. ZK 2, str. 149—152. Slovenski prevod je delo Jožeta Kastelica in je povzet po razstavnem katalogu Napoleonove Ilirske province, Ljubljana 1964, str. 17—18. — Prim. Erbergov odgovor v ZK 2, str. 161—163. O schönbrunnskem miru je sicer pisal Zoisu Kopitar z Dunaja 24. oktobra 1809, ZK 2, str. 109—111. — 17. Gl. ZK 1,

str. 34. — 18. Splošno o tem Melitta Pivec-Stele, La Vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813), Paris 1930. — 19. ZK 2, str. 41, 13. junij 1809. — 20. ZK 2, str. 30, 3. junij 1809. — 21. ZK 2, str. 38, 39, 10. in 12. junij 1809. — 22. ZK 2, str. 39, 40 12. in 13. junij 1809. — 23. ZK 2, str. 41, 13. junij 1809; str. 58, 21. junij 1809. — 24. ZK 2, str. 69, 8. avgust 1809. — 25. ZK 2, str. 70—71, 11. avgust 1809. — 26. Objavil Ivan Prijatelj v ČJKZ 4/1925, str. 155—156. Prim. Kopitarjevo pismo Zoisu v ZK 2, str. 91 z dne 21. septembra 1809. — 27. ZK 2, str. 82—83, 1. september 1809. — 28. Prim. ZK 2, str. 83, 1. september 1809 in str. 84, 1.—4. september 1809. — 29. ZK 2, str. 90. — 30. ZK 2, str. 116, 28. oktober 1809. — 31. Melitta Pivec-Stele, kot v op. 18, str. 324. — 32. Paul Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris 1893, str. 340. — 33. Melitta Pivec, Drobtine izza časa Napoleonove Ilirije, Čas 1923/1924, str. 49—54. — 34. O obiskovalcih v letih 1809—1810 vsaj deloma ZK 2. Maršal Marmont je Zoisa obiskoval vsak teden, kot v op. 33, str. 51—52. — 35. O agrarnem vprašanju prim. vire in literaturo v: Janez Šumrada, Kmečki upor v okolici Višnje gore za časa Ilirskih provinc leta 1813, Kronika 34/1986, št. 1—2, str. 32—37. — 36. Sliko Kavčičevega odlikovanja je objavil J. Mal, kot v op. 9, str. 141. Prim. Pellencovo označitev škofa ter škofovo zahvalno pismo ob prejemu križca Legije časti, naslovljeno Junotu 28. aprila 1813, oboje v Melitta Pivec, kot v op. 33. — 37. AS, GI, fasc. 41, pp. 950—951, 20. maj 1813. Gl. Télégraphe Officiel No. 44, 3 Juin 1813, p. 179. Članek je v bistvu z literarnimi prijemi olepšana hvalnica Napoleonu; po stilu bi ga mogel sestaviti urednik Charles Nodier. — 38. Ko sem poleti 1986 študijsko bival v Parizu in med drugim delal v tamkajšnjih Archives Nationales, sem zaprosil za vpogled v nekatere dosjeje fonda LH (Légion d'honneur), med drugim Zoisovega in Kavčičevega. Konzervator-šef modernega oddelka Arhivov mi je 8. julija 1986 pismeno sporočil, da njuna dosjeja ne obstajata. — 39. V pariških Archives Nationales je pod signaturo LH 2319/9 ohranjena prisega ljubljanskega stolnega prošta in naslovnega škofa »in partibus« Janeza Antona Riccija, ki mu je bila Legija časti podeljena 28. novembra 1810. Prim. Pellencovo karakteristiko Riccija, kot v op. 33, in SBL 3, str. 97.